

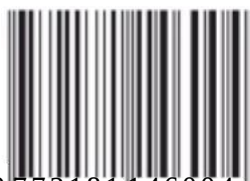
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

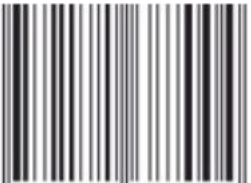
11/2024

E-ISSN 2181-1466

9 772181 146004

ISSN 2181-6875

9 772181 687004

@buxdu_uz

@buxdu1

@buxdu1

www.buxdu.uz

11/2024

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI
SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ilmiy-nazariy jurnal
2024, № 11, noyabr

Jurnal 2003-yildan boshlab **filologiya** fanlari bo'yicha, 2015-yildan boshlab **fizika-matematika** fanlari bo'yicha, 2018-yildan boshlab **siyosiy** fanlar bo'yicha, **tarix** fanlari bo'yicha 2023-yil 29-avgustdan boshlab O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar Vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2000-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2020-yil 24-avgust № 1103-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.

Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Rasulov To'liqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Mas'ul kotib: Shirinova Mexrigiyo Shokirovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Kuzmichev Nikolay Dmitriyevich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (N.P. Ogaryov nomidagi Mordova milliy tadqiqot davlat universiteti, Rossiya)

Danova M., filologiya fanlari doktori, professor (Bolgariya)

Margianti S.E., iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Minin V.V., kimyo fanlari doktori (Rossiya)

Tashqarayev R.A., texnika fanlari doktori (Qozog'iston)

Mo'minov M.E., fizika-matematika fanlari nomzodi (Malayziya)

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Abuzalova Mexriniso Kadirovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor, xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Baqoyeva Muhabbat Qayumovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Umarov Baqo Bafoyevich, kimyo fanlari doktori, professor

Murodov G'ayrat Nekovich, filologiya fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Ahmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Rasulov Baxtiyor Mamajonovich, tarix fanlari doktori, professor

Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Quvvatova Dilrabo Habibovna, filologiya fanlari doktori, professor

Axmedova Shoira Nematovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bekova Nazora Jo'rayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Amonova Zilola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Hamroyeva Shahlo Mirjonovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Nigmatova Lola Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Boboyev Feruz Sayfullayevich, tarix fanlari doktori

Jo'rayev Narzulla Qosimovich, siyosiy fanlar doktori, professor

Xolliyev Askar Ergashovich, biologiya fanlari doktori, professor

Artikova Hafiza To'ymurodovna, biologiya fanlari doktori, professor

Hayitov Shavkat Ahmadovich, filologiya fanlari doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Ixtiyarova Gulnora Akmalovna, kimyo fanlari doktori, professor

Rasulov Zubaydullo Izomovich, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Mirzayev Shavkat Mustaqimovich, texnika fanlari doktori, professor

Samiyev Kamoliddin A'zamovich, texnika fanlari doktori, dotsent

Esanov Husniddin Qurbonovich, biologiya fanlari doktori, dotsent

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, professor

Jumayev Jura, fizika-matematika fanlari nomzodi, dotsent

Klichev Qybek Abdurasulovich, tarix fanlari doktori, dotsent

G'aybulayeva Nafisa Izattullayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

MUNDARIJA *** СОДЕРЖАНИЕ *** CONTENTS		
ADABIYOTSHUNOSLIK *** LITERARY CRITICISM *** ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ		
Khajieva F.M.	Uzbek biofiction: the contemporary evolution and its symbolic representation of uzbek identity	3
Doshanova G.I.	Sirojiddin Sayyid dostonlarida liro epik tasvirning o'ziga xos xususiyatlari	10
Fayziyeva K.A.	V.Irving romantizm va detektiv- avantyur syujetli asarlari misolida	14
Ganiyeva O.X.	J.Stuartning "Love" hikoyasida tabiat tasviri va muallif mahorati	18
Nodirova F.X.	Sa'dulla Hakim ijodida metafora va ramzlarning qo'llanilishi	22
O'roqova N.Y.	Xalq qo'shiqlarida faunistik obrazlar talqini	27
Хажиева Ф.М., Рахимова Ш.Р.	Анализ фрагментации жизни и самоидентичности персонажей в романе «Трансатлантика» Колума Маккенна	34
Abdurashidova K.A.	Сравнительный анализ научных концепций, относящихся к изучению народных легенд	39
Niyazova M.Kh., Kushaeva F.A.	Perspectives of the characters on education and social issues in the novel "Great expectations" by Charles Dickens	47
Tojimatov R.G'.	Muhammad Yusuf she'rlarida "muhabbat lingvokonsepti	53
Murodov Sh.D.	Maqol va hikmatlar hamda matallarni o'zbekchada tarjima qilish muammolari	58
Jumayev R.N.	"Hayrat ul-abror"da adab talqini	62
Hazratkuliyon D.F.	Continuation of literary traditions in modern tajik poetry (inspiration and imitation of Mawlana Jalaluddin 's poetry)	67
FALSAFA VA HUQUQ, SIYOSATSHUNOSLIK *** PHILOSOPHY, LAW AND POLITICAL SCIENCES *** ФИЛОСОФИЯ, ПРАВО И ПОЛИТОЛОГИЯ		
Фазылова А.А.	Защита культурных ценностей во время вооруженных конфликтов	77
Rajabov A.Sh.	Mirbobo Naqshbandiyning "Mir'otus solikiyn" asari va uning irfoniy-falsafiy mohiyati	82
Saydullayev U.U.	Ijtimoiy ongda milliy va umuminsoniy qadriyatlarining o'rni va roli	86
Sadibaqosev H.Sh.	Xitoyning janubiy-sharqiy osiyo mintaqasidagi manfaatlari	91
Нурмуродов Д.	Халқаро муносабатлар ва янги жаҳон тартиботи; эволюцияси ва амалиёти	98
Соипов Б.И.	Марказий Осиёда диний бағрикенглик масалалари	103
TARIX *** HISTORY *** ИСТОРИЯ		
Akramov D.F.	Sovet boshqaruvi davrida o'qituvchi kadrlar tayyorlashdagi muammolar	108
Ashirov V.I.	Sanoat shaharlari aholisining sog'liqni saqlash va salomatligidagi muammolar	113

XALQ QO'SHIQLARIDA FAUNISTIK OBRAZLAR TALQINI

O'roqova Nafosat Yoriyevna,

Buxoro davlat universiteti dotsenti,

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

n.y.uroqova@buxdu.uz

Annotatsiya. Qadimgi turkiy xalqlar lirikasi obrazlilik, ramziy timsollarga boyligi bilan ajralib turadi. Unda floristik obrazlar qatori faunistik obrazlarga ham keng o'rin berilganligini kuzatishimiz mumkin. Fauna dunyosi flora olami bilan yonma-yon turuvchi borliqning ajralmas ikkinchi bo'lagidir. Uning vakillari o'simliklardan erkin harakatlana olishi, geterotrof oziqlanishi hamda asab sistemasi taraqqiy etganligi bilan farqlanadi. Xalq lirikasiga nazar tashlasak, olamning badiiy manzarasini ifodalashda, lirik qahramonning ruhiy-ma'naviy olamini yoritishda deyarli barcha hayvon turlariga murojaat qilinganligi kuzatiladi. Demak, turkiy xalqlar qadimdan o'simlik va daraxtlar singari hayvonlar bilan ham ruhiy aloqada bo'lganlar. Buni qaysidir alomatlari jihatdan bizgacha yetib kelgan urf-odatlar, marosimlar, ibtidoiy qarashlar tasdiqlaydi. Binobarin, insonlar qadimda o'z ajdodlarini ayrim o'simlik va daraxtlardan, hayvonlardan tarqagan deb o'ylagan, shunga ko'ra e'tiqod qilgan. Mazkur maqolada xalq qo'shiqlari tarkibida qo'llangan hayvon obrazlari haqida so'z borgan. O'zbek xalq og'zaki ijodida hayvonlar bilan bog'liq e'tiqodiy inonchlar genezisiga e'tibor qaratilgan. Ular ifodalagan ramziy-timsoliy mazmun-mohiyat masalasi bir qator she'riy parchalar orqali ilmiy asoslangan.

Kalit so'zlar: olamning badiiy manzarasi, xalq og'zaki ijodi, qadimgi turkiy xalqlar lirikasi, obraz, faunistik obraz, faunistik obraz genezisi, ramz, ramziy ma'no.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ФАУНИСТИЧЕСКИХ ОБРАЗОВ В НАРОДНЫХ ПЕСНЯХ

Аннотация. Лирика древнетюркских народов отличается образностью и богатством символической символики. Мы можем наблюдать, что наряду с флористическими изображениями в ней широкое место отводится фаунистическим изображениям. Мир фауны – неотделимая вторая часть существования, находящаяся рядом с миром флоры. Его представители отличаются от растений тем, что могут свободно передвигаться, питаются гетеротрофами, имеют развитую нервную систему. Если мы посмотрим на народную лирику, то увидим, что почти все виды животных используются для выражения художественного ландшафта мира и освещения душевного и духовного мира лирического героя. Поэтому у тюркских народов существовала духовная связь с растениями и деревьями, а также с животными. Это подтверждают дошедшие до нас в виде некоторых знаков обычаи, обряды и первобытные представления. Поэтому в древности люди считали, что их предки произошли от определенных растений, деревьев и животных. В данной статье говорится об образах животных, используемых в народных песнях. В узбекском фольклоре внимание сосредоточено на зарождении религиозных представлений, связанных с животными. Вопрос о выражаемом ими символически-символическом содержании-сущности научно обоснован на ряде поэтических отрывков.

Ключевые слова: художественный ландшафт мира, фольклор, лирика древнетюркских народов, образ, фаунистический образ, генезис фаунистического образа, символ, символическое значение.

INTERPRETATION OF FAUNISTIC IMAGES IN FOLK SONGS

Abstract. The lyrics of the ancient Turkic peoples are distinguished by their imagery and richness of symbolic symbols. We can observe that, along with floristic images, faunistic images are given a wide place in it. The world of fauna is an inseparable second part of existence, standing side by side with the world of flora. Its representatives differ from plants in that they can move freely, feed on heterotrophs, and have a developed nervous system. If we look at the folk lyrics, we can see that almost all kinds of animals are used to express the artistic landscape of the world and illuminate the spiritual and spiritual world of the lyrical hero. Therefore, the Turkic peoples have had a spiritual connection with plants and trees, as well as with animals. This is confirmed by the customs, ceremonies, and primitive views that have reached us in terms of some signs. Therefore, in ancient times, people believed that their ancestors were spread from certain plants, trees, and animals. This article talks about animal images used in folk songs. In Uzbek folklore, attention is focused on

the genesis of religious beliefs related to animals. The issue of the symbolic-symbolic content-essence expressed by them is scientifically based on a number of poetic passages.

Key words: artistic landscape of the world, folklore, lyrics of ancient Turkic peoples, image, faunistic image, genesis of faunistic image, symbol, symbolic meaning.

Kirish. O'simliklar, gullar, daraxtlar singari hayvonlarning tabiatdagi ahamiyatini ham alohida tilga olish o'rinlidir: ular oziq zanjirida muhim mavqeda turadi; tabiat sanitarlari hisoblanadi; urug' va mevalarning tarqalishiga yordam beradi; o'simliklarni changlatadi. Inson hayoti va faoliyati davomida hayvonlarga hamisha ehtiyoj sezib kelgan. Bugungi kunda ham ulardan oziq-ovqat (go'sht, tuxum); sanoat xomashyosi (jun, pat); transport (ot, tuya, eshak); qo'riqchi (it); dorivor (ilon zahri, bo'rsiq yog'i) vosita sifatida foydalanib kelinmoqda.

Maqolada xalq lirikasida faunistic obrazlarning genezisi, badiiyati masalasini tadqiq qilishda qiyosiy tarixiy, qiyosiy-tipologik, lingvistik, analitik tahlil usullaridan foydalanildi. Shunga asoslanib, qadimiy qo'shiqlarda tajassum topgan animalistik obrazlarni quyidagi guruhlarga bo'lish mumkin:

1. Qushlar va parrandalar (kaptar, bulbul, qarg'a, qaldirg'och, to'ti, lochin tovuq, o'rdak, g'oz, xo'roz)
2. Sut emizuvchilar (yo'lbars, kiyik, ot)
3. Baliqlar (barcha turlari)
4. Suvda hamda quruqlikda yashovchilar (qurbaqa, тошбақа)
5. Sudralib yuruvchilar (kaltakesak, ilon, timsoh)
6. Hasharotlar (kapalak, chuvalchang).

Asosiy qism. Badiiy adabiyotda qushlar obrazi genezisi bo'yicha bir qancha tadqiqotlar olib borilmoqda. Ilmiy adabiyotlarda qushlarga xos xususiyatlar va ularning badiiy adabiyotdagi ifodasi, qadimgi xalqning qushlarga munosabati, ular ifodalagan ramziy ma'nolar yoritilayotir. Turkiy xalqlar lirikasida tovuq, o'rdak, g'oz, xo'roz kabi parrandalar hamda kabutar, bulbul, lochin, qaldirg'och, to'rg'ay, qarchig'ay, chumchuq, kaklik, qarg'a, to'ti singari qushlar obrazlari parallelizmni yuzaga keltirishda eng ko'p qo'llanadigan obrazlardir. Adabiyotda ko'p qushlar tinchlik-xotirjamlik, erkinlik, farovonlik kabi ramziy ma'nolarini ifodalab keladi. Bundan tashqari, ularning har biri o'ziga xos ma'nolari bilan farqlanadi. Xususan, kabutar – tinchlik-xotirjamlik; bulbul – oshiqlik; qaldirg'och – sadoqat, fidoyilik; lochin – mardlik; qarg'a – yovuzlik, musibat; to'ti – donolik va mahmadanalik; chumchuq – chaqimchilik ramzini bildirib keladi.

Ibtidoiy animistik dunyoqarashga asosan, turkiy xalqlar ayrim qushlar kultiga ham sig'inishgan. "Qadimda marhumlar jasadini qushlarga yem qilish yo'li bilan ruhni qushlarga ko'chirish, shu orqali uni o'liklar olamiga jo'natish ko'zda tutilgan. Ruhi qushga ko'chirilgan marhum zoomorf qiyofada qayta tiriladi-yu, abadiy hayotga erishadi, deb tushunilgan. Marhumlar ruhini qush qiyofasida qayta tiriladi deb qarash qushlarga nisbatan xalqning e'tiqodiy munosabatda bo'lishiga olib kelgan. Hatto hozirgacha shu qarashlar asosida mozaristonga ziyoratga borganlar o'zlari bilan bug'doy, guruch, makkajo'xori, arpa kabi donli ekinlardan olib borib, uni qabr ustiga sepish odati saqlanib kelayotir" [2, 328]. Demak, xalq qo'shiqlarida qo'llangan qushlar obrazi genezisiga ko'ra juda qadimiy bo'lib, inson va unung xarakter-xususiyatiga parallel ravishda kela oladigan obrazlar safida turadi.

Natijalar va muhokama. O'zbek xalq og'zaki ijodida kaptar (kabutar) bilan bog'liq e'tiqodiy inonchlar ham kuzatiladi. Folklor asarlarida kaptar tinchlik, osoyishtalik, go'zallik, xotirjamlik, farovon hayot va jon ramzi sifatida talqin etiladi. "Yurak duk-duk urmiymi?" xalq qo'shig'ida kaptar obrazi orqali oshiq yigitning kechinmalari, his-tuyg'ulari ifodalangan. Bunda kaptar go'zal va qaddi raso yor siymosiga ishora qilgan:

Ulli yo'lda ikki kaptar o'yniydi,
Sendan boshqa yora ko'nglim urmiydi.
Sendan boshqa yora ko'nglim urganda,
Hech qaysisi o'zginangga turmiydi [1, 62].

Mifologik inonchlarga ko'ra, kaptar ayol jinsidagi ma'budalar bilan aloqador tarzda talqin qilinadi. El orasida tarqalgan afsona va rivoyatlarga quloq tutadigan bo'lsak, ularda parilarning kaptarga aylanish jarayoniga guvoh bo'lamiz. Shu jihatga asoslanib, ularga ozor berish, o'ldirish, tuxumchalarini olish yoki bolachalarini qiynash gunohi azim hisoblanadi. Bu jajji qushning qarg'ishi kuchli bo'ladi, unga ozor bergan dilozorlarning ham biror kulfatga muhtalo bo'lish ehtimoli yuqoridir. O'zbeklar orasida, xususan, ko'k rangli kaptar alohida ulug'lanadi. Xalq dostonlari va afsonalarida ham kaptarlarning bir yumalab pari qizga aylanishi lavhasi ko'p uchraydi.

Qoshi qora, yuzi oqni,
Men yori bo'lsam kerak.
Ko'kkina kaptar bo'lib,
Ko'ksida jon bersam kerak [1, 254].

Ushbu parchada kaptar jon ramziy ma'nosini ifodalab kelgan. Mifologik qarashlarga ko'ra, bu qush, asosan, jon suratida ham gavdalanadi. Buning isboti o'laroq, xalq dostonlari, afsona va rivoyatlarida jonning kaptar ko'rinishida namoyon bo'lishini ta'kidlash lozim. Shuningdek, u jon oluvchi ma'nosida ham keladi.

"Eshik oldi gulhovuz" xalq aytimida insonga do'st sanaluvchi, o'zbekning milliylik ramzini ko'rsatuvchi qush – qaldirg'och xususida so'z boradi. Bahor kelishi bilan, uning ilk qadamlarini qutlovchi ushbu xokisor qush badiiy adabiyotda do'stlik, sabr, xokisorlik ma'nolarini ifodalab kelaydi. Bahor bilan birga o'zbek xonadonini nurga, fayz-barakaga to'ldirishi jihatidan ota-bobolarimiz qaldirg'ochni muqaddas bilganlar. Qaldirg'och makon tutgan uy – eng baxtli xonadon qatorida e'zozlangan. Ularga uylarining to'ridan joy ajratib, bola ochib chiqquncha bezovta qilmaganlar. Kimda-kim qaldirg'och inini buzsa, bolalarini o'ldirsa, uni buyuk qarg'ish tutishiga ishonganlar. Shu e'tiqodga asoslanib, yozilgan qator badiiy asarlar, lirika namunalari buning dalilidir. Bu inonch esa bizda bobomeros aqida hisoblanadi:

Qaldirg'och qaro bo'lur,
Qanoti alo bo'lur.
Yoshlikda bergan ko'ngil

Ayrimlas balo bo'lur [1, 219].

Yuqoridagi misralarda qaldirg'ochning tashqi ko'rinishi: uning rangi qoraligi, qanotining olaligiga diqqat qaratilgan. Yoshlikda ko'ngildan kimningdir joy egallashi, ya'ni qalbning mehr-muhabbatga to'lishi bilan bog'liq muqaddas tuyg'ular muqaddas qush bilan parallel tarzda qo'yilgan.

Qadimiy "Yor-yor" qo'shiqlarida esa qizning qoshi qaldirg'ochning qanotiga qiyoslangan. Bunda ikki jihat e'tiborga olingan: 1. Qaldirg'och qanotining qayrilmaligi. 2. Qaldirg'och rangining qoraligi.

Qaldirg'och qanotiday
Qoshlik singlim, yor-yor [1, 374].

Ko'rinadiki, mazkur qush turkiy xalqlarda qadimdan ulug'langan va uni muqaddaslashtirishga asos bo'luvchi fazilatlariga yetarlichadir. Bunga, eng avvalo, uning inson zotiga do'stligi, sabr va mehr bilan bolasini ulg'aytirishi, yaxshilik ulashishi, xonadonlarga fayz-baraka, baxt olib kirishi tilga olinadi.

Yana bir faol qo'llanuvchi to'tiqush obrazi bo'lib, y ham ijobiy, ham salbiy ma'no tashiydi. Avvalo, bu qush donolik, boshqa vaziyatda esa mahmadanalik ramzini bildiradi:

To'tiqushning bolasidek
Ikkalamiz intizor... [1, 46]

Yoki:

Bir qiyo boqdim – tutildim,
To'tining zanjiriga.
Hech iloj topolmadim
Parvardigor taqdiriga [1, 111].

Bunda birinchi lirik to'rtlik o'sha mashhur "Qarg'alar" qo'shig'i tarkibidan joy olgan. Mazkur qo'shiq tarixi juda ayanchli bo'lib, u o'zbeklarning shonli va qonli tarixidan so'zlaydi. Lirik qahramon o'zi hamda mard vatandoshini to'tiqush bolalariga qiyoslamog'da. Polaponlarning onalarini kuta-kuta intizor qolishlari kishiga noxush kayfiyat paydo qiladi. Bunda noilojlik tufayli ikki qutbning o'z niyatiga yetolmayotganidan tuyilgan alam aks etgan.

Ikkinchi lirik to'rtlikda asosiy qahramon bilan bog'liq vaziyatda to'tiqush obrazi biroz salbiy bo'yoqdorlik xususiyatiga ega ekanligi ko'rinadi. Ya'ni bir nazar tashlaboq to'tisifat (istalmagan) insonning to'riga ilinish taqdirda bor bo'lganligi talqini keltirilgan. Demak, xalq lirikasi misolida to'tiqush ramz-obrazining yana ko'plab ma'no qirralarini kashf etish mumkin, degan xulosaga kelsak, mubolag'a bo'lmas.

Olamning badiiy manzarasini ifodalashda bulbul obrazi keng yoyilgan timsollar safida turadi. Badiiy adabiyotning barcha adabiy tur va janrlarida uchraydigan mazkur obraz o'z mazmun-mohiyatidan tashqari bir qancha ramziy ma'no hamda motivlarni ifodalab keladi. Ko'pincha, u yor va uni orzulagan oshiq yigit timsoli bilan parallel qo'yiladi. Bulbul obraziga yondosh sifatida gul, bog', chamanzor, tikan obrazlari ishlatiladi. Ular esa qo'shilib, birgalikda tanosub badiiy san'atini yuzaga chiqaradi:

Bog'laringda toza gullar ochilmish,
Kel, Zuhrajon, bog' sayliga ketaylik.
Bulbullar mast bo'lib, shabnam sochilmish,
Yur, Zuhrajon, bog' sayliga ketaylik [1, 314].

"Bog' sayliga ketaylik" xalq qo'shig'ida bog' – xonadon, toza gul – bokira qiz, bulbul esa balog'atga yetga oshiq yigit ma'nosida kelgan bo'lib, ushbu timsollar misrani poetik jihatdan boyitgan.

Yuqorida qisman tilga olganimiz "Qarg'alar" qo'shig'ining yaralish tarixi marg'ilonliklarning chor Rossiyasiga qarshi kurashi bilan bog'liq. Xalqning qonli va qayg'uli davrlarini o'zida mujassam etgan ushbu xotira-qo'shiqda qar'ga obrazi falokat, musibat motivini anglatib kelgan:

Qarg'alar uchsa, qaraylik
Marg'ilonning yo'liga.
Hidi kelsa, mast bo'laylik
Handalakning bo'yiga [1, 46].

Xo'roz – parrandalar turkumiga kiruvchi eng faol qo'llanadigan poetik obrazlar qatorida turadi. “Alla” va dehqonchilik bilan bog'liq lirik qo'shiqlarda ko'makchi obraz sifatida bo'y ko'rsatadi. Binobarin, bunda tun bilan tong orasidagi masofa inobatga olingan holda lirik vaziyat yaratiladi:

Uyimizning oldi gilos,
Gilosdan men oldim biroz,
Yana qichqirdimi xo'roz?
Uxla, qizim, uxla [3, 104].

Qadimiy e'tiqodga ko'ra, xo'roz dono va tadbirkor insonlar sifatini o'zida namoyon etgan. Yuqoridagi misralarda ham buning isbotini ko'rish mumkin. Ya'ni tun bilan tong oralig'i nazoratini belgilash xo'rozning zimmasida go'yo. U tunning ma'lum bir qismlarida uch marta qichqiradi. Va shundan so'ng, qarabsizki, tong otadi. Deyarli barcha allalarda xo'roz obrazi bor. Uning ilk qichqirig'i yarim tunga to'g'ri keladi. Mazkur nomning tilga olinishi onaning o'z bolasini tezroq uxlashga da'vat qilishi bilan dalillanadi.

O'zbek adabiyotshunosligida ot obrazi, uning folklorda shakllanish asoslari tekshirilgan, shu bilan birgalikda, animalistika yo'nalishidagi ishlarda ham tadqiq qilingan. Bular qatorida folklordagi ot obrazi genezisi A.Musaqulov, M.Jo'rayev, T.Haydarov ishlarida o'z aksini topgan. O'zbek adabiyotshunosligi va tilshunosligida bu mavzu bilan bog'liq Sh.Ashurova, A.Tilavov, S.Jumaevalarning tadqiqotlari e'tiborga molik. She'riyatda boshqa hayvon tasvirlari qatorida ot obrazi eng faol qo'llangan timsollardandir. Tadqiqotlardan ko'rinadiki, bu obraz genezisi, avvalo, xalq og'zaki ijodi namunalariga borib taqaladi. Bundan tashqari, qadimgi mifologik qarashlar tizimida otga totem sifatida yondashilgani ma'lum. Zero, ot-bobolarimizning ot, it, ho'kiz, bo'ri, ilon kabi hayvonlarga topingani sir emas. Shu bilan birga, bu e'tiqodiy qarashlar barcha turdagi janrlarga ham ta'sir o'tkazgan va ot bu kabi asarlarda insonning eng yaqin do'sti, ham tashqi, ham ichki go'zallikka ega obraz, erk va kuch-qudrat ramzi sifatida qarala boshlangan.

Ot obrazi insoniyat hayotining uzoq tarixi bilan bog'liq holda yuzaga kelgan bo'lib, folklor va yozma adabiyotda o'ziga xos tadrijiy yo'lni bosib o'tdi. Xalq og'zaki ijodi va mumtoz adabiyotda ot qator mo'jizaviy xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ayniqsa, xalq dostonlaridagi lavhalar buni tasdiqlaydi:

Falakning dastidan keldim omon-a,
Dunyoda tirik ayrilgan yomona,
Ot horitib uzoq yo'ldan kelaman,
Och darvozangni, darvozabon-a ...[4, 12]

Ushbu she'riy parcha baxshi Ergash Jumanbulbul o'g'li tarafidan kuylangan “Kuntug'mish” dostonidan olingan. Unga ko'ra, No'g'ay podshosi Avliyoyi Qoraxonning o'g'li Kuntug'mish to'ra shahri Zangardari Shoir vazirning qizi Xolbekani tushida ko'rib, oshiq bo'ladi. Ularni tushda birlashtirib ko'rishtirgan chiltonlar edi. Uyg'ongach, Kuntug'mish ko'rsaki, Xolbeka yonida yo'q, hammasi uyqusida sodir bo'lgan. Shundan so'ng, to'ra qizni qo'msab, ishq tufayli kasal bo'lib qoladi. Otasining ruxsati bilan qallig'i Xolbekani izlab yo'lga tushadi. Tabiiyki, bunday paytda, eng tezchopar va ishonchli ulov – ot unga hamrohlik qiladi.

Yilqichinda o'zi kelgan sinlidir,
To'bishqon tuyoqli, marol bellidir,
Arosat kuninda ajab hollidir,
Qimmat baho ekan o'zbakning oti.
Minganlarning haqdin etar maqsadi,
Qo'ltig'ida to'rt yarim gaz qanoti,
Asl tulpor ekan o'zbakning oti [5, 118].

“Alpomish” xalq dostonidan keltirilgan yuqoridagi satrlarda otning mo'jizaviy xususiyatlarga egaligi ko'rsatilgan. Baxshi bunday natijaga ot tasvirini bo'rttirish orqali erishgan. Dostonda otni ta'riflagan Ko'sa sinchi nafaqat otning tashqi ko'rinishi, balki ichki afzalliklariga ham urg'u beradi. “– O'zbakning oti qanday ekan”, savoliga: “O'zbakning oti anday ekan, o'zbakning qiziga burilmay qo'yaqol” [5, 117], – deya javob beradi. Bundan ko'rinadiki, haqiqatdan ham folklor va mumtoz adabiyot namunalarida otlar romantik tasvir uslubiga tayanib ta'riflangan.

Turkiy xalqlar hayoti va faoliyati, turmush tarzida muhim o'rin egallagan hayvon turlaridan biri ot hisoblanadi. Ming yillar davomida, xususan, o'zbek xalqi tarixida ham ot kulti alohida ahamiyat kasb etgan. Shundan kelib chiqib, yosh bolalar toyga, alp yigitlar esa otga qiyoslanadi:

Tog'da toychoq kishnaydi
Ot bo'ldim deb, yor-yor.

Uyda kelin yig'laydi

Yot bo'ldim deb, yor-yor [1, 377].

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, bolaning ulg'ayib, balog'atga yetishi toychoqning o'sib, otga aylanishi bilan parallel qo'yilgan. Yangi tug'ilgan chaqaloq o'gil bola bo'lsa, unga atab qoziqqa toy bog'lanishi, sunnat to'yida shu toyning bezatilib, bolani uning ustiga mindirish udumi haligacha saqlanib kelinmoqda.

Bizning yoqqa suv keladi loylanib,

Yor yuradi oq otida aylanib [1, 66].

Bunda "suvning loylanishi" – bahor fasli kelganligidan darak beradi. Butun tabiat uyg'ongani kabi bu jarayon insonlar qalbida ham bo'y ko'rsatadi. Yosh yigitlarning oq otda aylanib yurishi esa uning o'z ma'shuqasini topish ilinjida izlab yurganiga ishora beradi. Oq ot – balogatga yetganlik ramzini anglatadi.

Turkiy xalqlarda xonadonlar darvozasi tepasiga turli balo-ofatlardan asrasin, deya ot taqasini ilib qo'yishgan. Barcha to'y marosimlarida ot choptirish – ko'pkari musobaqasi o'tkazilgan. Gilamlarda, narsa-buyumlarda ot ramzini ifodalagan naqshlar ishlatilgan. Bularning bari ot kultiga bo'lgan inonchning ifodasidir. Demak, xalq lirikasida mana shu e'tiqod to'liq o'z aksini topganligini turli misollarda dalillash imkonini mavjud.

Xalq lirikasida kiyik, ohu hamda jayronlarning o'ziga xos ma'no ifodalari bor. Ular, asosan, go'zal ayol ramzi sifatida gavdalanadi.

Tikilib turgan kiyikdek

Bo'ylarindan aylanay.

Oppoq-oppoq marvariddek

Tishlaringdan aylanay [1, 26].

Bunda ma'shuqaning bo'ylari kiyiknikiga o'xshatiladi. Chunki u juda xushsurat hayvon bo'lgani uchun shunday tashbeh an'anaviylashgan.

Yoki:

–Ko'zimni ko'rib nima qilasiz,

Siz akajonim, yor-yor,

Jonim akajonim, yor-yor,

Ohularning ko'zlarini

Ko'rmabmidingiz, yor-yor [1, 380].

Yuqoridagi satrlarda esa yorning ko'zlari ohunikiga qiyoslangan. Chunki uning ko'zlari katta-katta va jozibador bo'ladi. Qadimiy lirik qo'shiqlar, xususan, "Yor-yor" da qo'llangan mazkur go'zal jonivorlar obrazining o'ziyoq insonga olam-olam zavq bag'ishlaydi. Bu o'rinda oshiq yigit yoki, umuman, qaysidir bir lirik qahramon nazdida ro'parasidagi qiz (ma'shuqa) go'yo ohu kabi suluv jonzotlarga mengzaydi. Ulardagi chiroyli ko'z, jon oluvchi nazar, xiromon yurish, orzudagidek qomat, kutilmagan chaqqonlik, yuksak zakiylik va donolik fazilatlarining to'g'ridan-to'g'ri yorga ko'chirilishi uning maqomini yanada oshiradi. Bu esa ayol-qizlarni muqaddas sanab, ularga ko'rsatiladigan yuksak ehtiromdan nishonadi.

Turkiy xalqlarda ushbu oilaga mansub ohu, kiyik, jayron, bug'u kabi jonivorlar xilqati go'zal, jozibali, zakiy ayol qiyofasida akslangan bo'lib, ular juda muqaddas sanalgan. Binobarin, bu xususda xalq lirikasi namunalari, afsona va rivoyatlar asosiy manba vazifasini o'taydi. "Nokas noning qadrin bilmas" da o'ziga xos genezisiga ega bo'lgan bo'ri obrazi qo'llangan. Mazkur hayvon yirtqichlar turkumiga mansub. Badiiy adabiyotda ushbu yovvoyi hayvon aqli kalta, nodon, laqma, zo'ravon, ko'zoch saroy amaldorlari qiyofasida gavdalanadi:

Nokas noning qadrin bilmas,

Bir kun tashlab qochar seni.

Bo'riga izzating abas,

Oxir tashlab qochar seni [1, 368].

Darhaqiqat, hayot yo'lida hamroh tanlash mahali ehtiyotkorlik zarur. Do'st deb tanlaganing nokas chiqsa, bergan burda noningni, chimdim osh-tuzingni hurmatini qilmay xiyonat qiladi. Misrada bunday nokaslarga qiyos sifatida bo'ri obrazi parallel qo'yilgan. Zero, bo'risifat nusxalarga ham izzat-hurmat, mehr-e'tibor abas, ya'ni foydasizdir. Ular alaloqibat ishonchni suiste'mol qiladilar.

«Bo'ri – turkiy qavmlarning totem-ajdod sifatida sig'ingan jonivorlaridan biri bo'lib, u Ashina urug'ining ajdod boshchisi hisoblangan. Ashina qabilasining bevosita avlodlari hisoblangan uyshunlar bugungi kunda o'zbek xalqi tarkibiga singib ketgani uchun bo'ri bilan bog'liq mifologik qarashlar o'zbek folklorida ko'proq saqlangan» [6, 104]. Demak, dastlabki mifologik qarashlarga asoslanadigan bo'lsak, bo'riining turkiy xalqlar tarixida tutgan mavqei yuqori bo'lgan. Shunga ko'ra, xalq lirikasida ham bo'ri obrazi bosh maqomda turgan.

Sut emizuvchilar oilasiga mansub bo'lgan yovvoyi hayvonlar qatorida arslon, yo'lbars, qoplon obrazlari aks etgan xalq og'zaki ijodi namunalari baland ruh yorqin ko'zga tashlanadi. Ularda vatanparvarlik, mardlik,

g'oliblik, yo'lboshchilik-liderlik g'oyalari tarannum etiladi. Ushbu hayvonlar kuch-qudrat ramzini ifodalab keladi:

Yo'lbarslarday yuraklim,
Qoplonlarday bilaklim, alla.
Yaxshi-yomon kunimda
Menga juda keraklim, alla [1, 389].

Mushfiq onalar har doim farzandining arslon, yo'lbars kabi kuchli bo'lishini istashadi. "Alla" tarkibida kelgan mazkur misradagi ona tilagi zamirida hayot uchun kurashning mashaqqatlariga sabrli bo'lish, atrofdagi zarbalarga nisbatan kuch topa olish motivi yotadi.

Olamning badiiy manzarasini ifodalash yo'lida keng foydalanilgan obrazlardan biri – ilondir. U sudralib yuruvchilar turkumiga kiradi. O'ziga xos alohida xususiyatlari bilan shu turkumga oid boshqa jonivorlardan ajralib turadi. Ilonning ham bir qancha turlari bor. U ham suvda, ham quruqlikda hayot kechirishi bilan farqlanadi. Ilon badiiy adabiyotda o'z ma'nosidan tashqari bir qancha ramziy ma'nolarda ham ifodalanadi. Bunday asarlarni g'oyaviy jihatdan anglash, badiiy saviyasini baholash, mazmun-mohiyatiga yetish uchun mazkur obraz tarixiga nazar solmoq kerak. Ilon obrazining epik asoslari ilon – yuho haqidagi mifologik tasavvurlar va qadimgi davrlar bilan aloqador bir qancha xalq inonchlariga borib taqaladi. Ibtidoiy qarashlarga ko'ra, ilon dunyoni tutib turadi. Shu jihatga asoslanib, uni boylik ramzi, degan qarashlar ham yo'q emas. Ayrim Sharq mamlakatlarida ilon donishmandlik ramzini tashiydi. Ba'zi manbalarda esa xalq orasida uni marhumlarning ruhi bo'lib gavdalanishiga ishonch mavjudligi aytilgan. Ilon – sovuqqon, toshbag'ir, ichi qora, yovuz niyatli, tilyog'lama kishilar timsoli sifatida ham talqin qilinadi. Bunda faqat qora ilon nazarda tutiladi. Oq ilon bundan mustasno. U muqaddas xilqat bo'lib, ezgulik ramzi sanalgan.

"Farg'onacha" nomli xalq qo'shig'i:

Oq ilon, oppoq ilon, oydinga yotgoning qani?
Men yomondan ayrilib, yaxshini topganing qani?
Bevafo, deb angladim, bag'ringa toshlar bog'ladim,
Bevafo sen yor uchun tun kechalar qon yig'ladim [1, 31].

Bunda oq ilon bavafo yor ramzini ifodalab kelgan.

Yoki:

Oq ilon, oppoq ilon,
Oydinga yotganing qani?
Men yomondan ayrilib,
Yaxshini topganing qani [1, 41]?

Mazkur "Galdir" nomli xalq lirikasi namunasida qo'llangan oq ilon poetik obrazi u qadar salbiy bo'yoqqa ega emas. Ilon so'zi bir qarashda odamni cho'chitmaydi. Bunga sabab ilonning oq rangda ekanligi. Chunki oq rang poklik, tinchlik, ezgulik ramzi bo'lib keladi. Bir-biriga shaklan yaqin turuvchi yuqoridagi ikki qo'shiqda ham ilon obrazi bevafo yor obrazi bilan parallel qo'yilgan. Uning ozorlaridan, sadoqatsizligidan g'am chekayotgan yigit uchun yorning bevafoligi ilonday yoqimsiz, sovuq hisni uyg'otsa, unga oshiqlik matlabi jihatdan oq rangni qo'llash esa badiiy niyatning amalga oshishida qo'l kelgan. Ya'ni oshiq yigit yori bevafo bo'lsa-da, hamon uni sevishta davom etmoqda.

Xullas, ilon poetik obrazi o'zbek adabiyoti va xalq og'zaki ijodiyotining an'anaviy mifologik personajlaridan biriga aylangan. U qator ilmiy tadqiqotlarga asosiy manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Baliq – suv inonchlarini bilan bog'liq obrazlardan bo'lib, xalq lirikasida alohida mavqega ega:

Oh urarman, oh urarman,
Ohlarim tutgay seni.
Ko'zyoshim daryo bo'lib,
Baliqlari yutgay seni [1, 41].

Baliqlarga juda beozor, yuvosh jonivor sifatida qaraladi. Yuqoridagi lirik to'rtlikda bevafo yordan shikoyat qilgan oshiq yigitning ohlari tufayli bu jihatga e'tibor susayadi va asosiysi, lirik qahramonning baliqq murojaati tinglanadi. Bunda ko'zyoshning – daryoga, baliqlarning esa nopok dunyoni tozalovchi unsurga qiyoslanganini ko'rishimiz mumkin. Bu, albatta, baliqlarning suv bilan aloqadorligini, shunday e'tiqod turkiy xalqlar tarixida mavjud bo'lganligini ko'rsatadi.

Xulosa. Demak, xalq lirikasida tovuq, o'rdak, g'oz, xo'roz kabi parrandalar hamda kabutar, bulbul, lochin, qaldirg'och, to'rg'ay, qarchig'ay, chumchuq, kaklik, qarg'a, to'ti singari qushlar; ot, it, bo'ri, ilon, kiyik, ohu, arslon, yo'lbars, qoplon singari hayvonlar obrazlantirilgan va ular xalqning turli inonch-e'tiqodlari, turmush tarzi, dunyoqarashi, urf-odat va an'analari bilan bog'liq holda turli ramziy-timsoliy ma'nolarni ifodalab kelgan. Olamning badiiy manzarasini ifodalashda qo'llangan faunistik obrazlar shakllanishi bilan bog'liq ilmiy qarashlar bugungi adabiyotshunosligimiz uchun zaruriy ehtiyojga aylanib bormoqda.

ADABIYOTLAR:

1. *Шода-шода марварид: Ўзбек халқ қўшиқлари*. – Т.: “Шарқ”, 2006. – 416 б.
2. Jo‘rayev M., O‘rayeva D. *O‘zbek mifologiyasi*. – Т.: O‘qituvchi, 2019. – 558 б.
3. *Энг сара аллалар. Наширға тайёрловчи Абдумурод Тилавов*; – Т.: Адабиёт учқунлари, 2017. – 144 б.
4. *Достонлар. Кунтузмиши. Равишан*. – Т.: Шарқ, 2011. – 366 б.
5. *Ўзбек халқ достонлари. Алтомиш*. – Т.: Ўзбекистон, 1992. – 382 б.
6. *Боболардан қолган нақллар. Тўплаб, наширға тайёрловчилар, сўзбоши ва изоҳлар муаллифлари: Жўраев М., Сатторов У.* – Тошкент: Фан, 1998. – 128 б.
7. *Мусақулов А. Ўзбек халқ лирикаси*. – Т.: Фан, 2010. – 308 б.
8. *Мусақулов А. Оқ илон, оппоқ илон ёки тотемизм // Сирли олам*. – Тошкент, 1994. – №3.
9. *Турдимов Ш.Г. Поэтические символы в узбекских народных лирических песнях. Дисс., канд., филол. наук*. – Т.: 1987. – 184 с.
10. *Имомов К., Мирзаев Т., Саримсоқов Б., Сафаров О. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди*. – Т.: Ўқитувчи, 1990. – 304 б.
11. *Оқ олма, қизил олма: Ўзбек халқ қўшиқлари /Тўловчи М.Алавия*. – Т.: Адабиёт ва санъат наشريёти, 1972. – 232 б.
12. *Косвен О. Ибтидоий маданият тарихидан очерклар*. – Т.: Ўз ФА наشريёти, 1960. – Б.160.
13. *O‘roqova N. O‘zbek she‘riyatida kapalak obrazi talqini //Центр научных публикаций (buxdu. uz)*. – 2024. – Т. 47. – №. 47.
14. Yoriyevna U. N. (2023). The originality and genesis of animal symbolism in poetry. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 18, 20-23.
15. Yoriyevna U. N. (2023). Relationships between humans and animals. *Confrencea*, 8(1), 123-126.
16. Yorievna U. N., & Narzulloyevna M. L. . (2024). Interpretation of the Image of Animals in Abdulla Oripov’s Poetry. *International Journal of Formal Education*, 3(4), 40–45. Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/2478>
17. O‘roqova N., & Davronova M. (2024). Cho‘lpon lirikasida hayvonlar ramzi. *Conference on the role and importance of science in the modern world*, 1(4), 203–212. Retrieved from <https://universalconference.us/universalconference/index.php/crismw/article/view/1404>